

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ПРЕКРАСНОГО В БАРОКОВІЙ ПОЕЗІЇ

Характеристика певної епохи неодмінно передбачає окреслення притаманного їй естетичного ідеалу. Ця теза є особливо актуальною, коли йдеться про добу бароко з її своєрідним розумінням категорії краси, специфічною ієрархією художніх цінностей. Від часу появи піонерських студій Д. Чижевського, який спробував визначити основні елементи мистецького твору, що “стоять поза межами краси”, на матеріалі текстів українського барокового письменства [див.: 15], вітчизняна гуманістика приділяла не так багато уваги тлумаченню феномену прекрасного в пам’ятках XVII–XVIII ст. З-поміж сучасних студій, що принагідно торкаються цього питання, можна назвати розвідку В. Нічик “Петро Могила в духовній історії України”, де, зокрема, подано аналіз особливостей потрактування категорії краси у творчості київського митрополита [див.: 7, с. 177–179], а також монографії А. Макарова, Л. Ушкалова, В. Шевчука, автори яких окреслюють деякі специфічні риси розуміння прекрасного в українській бароковій традиції [див.: 5, с. 64, 211; 12, с. 92–93; 13, 48–49, 160–161; 17, с. 116, 136 та ін.].

Мета нашої роботи – доповнити сучасні уявлення щодо тлумачення категорії краси представниками літературного бароко. На матеріалі пам’яток української та зарубіжної поезії XVII–XVIII ст. спробуємо з’ясувати особливості інтерпретації цього топосу в контексті розробки ідеї марності дочасного людського життя, що складає основу барокового світобачення.

Насамперед слід завважити, що в потрактуванні категорії прекрасного поети XVIII–XVIII ст. на значну міру наслідують патристичну традицію. Попри антиномічну природу християнської естетики – з одного боку, виправдання краси матеріального світу й людини як Господнього творива, як віддзеркалення досконалого божественного зразка, з іншого – її осуду як джерела чуттєвих спокус – в отців Церкви все ж таки переважає негативне поцінування: Августин Блаженний, Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст розмірковували над тлінністю земної краси та оманливим характером зовнішнього вигляду речей, застерігали людину від захоплення тілесною вродою тощо [див.: 3, с. 150, 293; 8, с. 54; 4, с. 22]. Християнські мисленники беззастережно засуджували пишне вбрання й різноманітні прикраси, покладаючись при цьому як на авторитет апостола Павла, так і деяких античних філософів, наприклад Діогена [див.: 3, с. 79, 380, 410; 8, с. 62; пор.: 5, с. 20; 17, с. 286]. У контексті розробки ванітативного мотиву українським бароковим авторам особливо імпонували роздуми Іоанна Златоуста, котрий, викриваючи гріховність потягу до розкішних строїв, наголошував на марності цього прагнення, оскільки будь-які прекрасні та дорогі шати невдовзі перетворяться на нікчемний попіл [див.: 4, с. 13].

Яскравим прикладом розробки топосу крихкості та скороминушності всього прекрасного в українській бароковій поезії можна вважати епіграматичний вірш Лазаря Барановича “Często z swej urody nabywamy szkody”, де автор акцентує увагу на нікчемності краси пере лицем смерті:

Uroda często nie jednego gubi,
 Daremno przeto z niej się człowiek chlubi,
 Na lice Pan Bog nie patrzy tak prawi,
 Próżno się przeto kto urodą sławi:
 Jednak o robak ostrzy zęby na cie,
 Byś był tak gładki, jak Absolon, bracie,
 Gładkiego gładzi, a czesze grubego
 Śmierć, nie ujdziemy dołu grobowego [18, с. 470].

Іван Орновський у панегірику “Bogaty wirydarz ” (1705), присвяченому харківському полковникові Федорові Донцю-Захаржевському, називає смерть “тиранкою квітучої молодості” [20, арк. 69 (зв.)], тому що вона з особливим завзяттям полює на молодих і вродливих людей: “Pięknym Narcysson, długo kwitnąć FATA bronią w polu świata” [20, арк. 46]. Прикметно, що уособленням людської вроди в першому із процитованих віршів постає біблійний Авесалом, у другому – міфологічний Нарцис. Обидва ці образи якнайкраще відповідають прагненню барокових авторів окреслити згубну природу краси, оскільки саме вона стала джерелом моральної недосконалості названих персонажів і в певний спосіб призвела до їхньої загибелі.

Ефектним образком тлінності та марності тілесної вроди є детальні натуралістичні зображення розкішного людського тіла, спотвореного смертю, як-от у панегірику С. Яворського “Pełnia nieubuwającej chwały...” (1691):

Zgasniecie z twą ozdobą zwabiające oczy,
 Skoro was nieuchronna noc swym cieniem zmroczy:
 A tam kędy przyjemne zrzenic są pozory,
 Obzarte będą z jamek wyglądać jaszczory...
 A tam gdzie się korale na twarzy rumienia,
 Pełne gnoistej ropy potoki się wspienia...

[19, арк. 5 (зв.); пор.: 11, с. 215; 2, с. 204]

Розмірковуючи над своєрідністю естетики бароко, Д. Чижевський, зокрема, писав: “Якщо вникнути у зміст багатьох барокових творів, то можна помітити категоричну відмову їхніх авторів від ідеалу краси. Можливо, не без зв’язку з подіями цієї жорстокої та трагічної епохи, картина мук та смерті відводиться центральне місце. Потворність гротеску постає тут у найнижчому ступені... Уявлення про вічні зміни та минушість усього земного зумовлює зображення трагічного падіння високого та піднесеного, руйнування красивого та доброго; все це, отже, пов’язане з глибокими світоглядними мотивами. Водночас для нас розуміння літератури бароко важливе, бо за низьким та відразливим можна відчувати віру у високе та прекрасне, а за плинністю часу – думку про вічне” [16, с. 79].

Теза про крихкість земної краси у творах українських барокових поетів часто проілюстрована образами зі світу природи. Приміром, захоплено змалювавши яскраві барви веселки, Лазар Баранович робить невтішний висновок про ілюзорність всього прекрасного [пор.: 17, с. 136]:

Nie długo Tęcza piękna trwa, wnet znika,
Pod Słońcem piękność tak każda umyka [18, с. 325].

Скороминущість і мізерність земної краси християнські богослови зазвичай протиставляють Божій досконалості. Зокрема, у перекладному трактаті “Богомыслиє в ползу правовірним” І. Максимович завважував: “Вся красота Божієї причтенна, темнозрачноє єст безобразіє” [6, арк. 38; пор.: 3, с.155, 290–291]. Аналогічні міркування знаходимо у творах вітчизняних барокових поетів, наприклад у щойно цитованому тексті Л. Барановича: “W Bogu Jedynym jest Piękność bezpieczna, / Inne piękności gasną, Jego wieczna” [18, с. 325]. Українські поети також наголошують, що найдосконаліші взірці тілесної вроди не можуть дорівнятися невимовній красі Небесного Царства. І. Максимович стверджує, що в райському саду “Авесалома черна красота узрится”, а “благоліпіє лица” буде виглядати, “як худа срамота” [6, арк. 13 (зв.) (б. п.). – “Слоги к Читателем”; пор.: 4, с. 16].

Топос швидкоплинності та марності краси активно розробляли європейські барокові поети. Англієць Джордж Герберт зараховує красу до найбільш марнотних благ, якими світ спокушає людину (нарівні з багатством, славою та мудрістю) [див.: 1, с. 180]. У творі польського лірика Яна Домініка Морольського “Pamiętka śmierci małżonki...” ідею крихкості тілесної вроди висловлено у формі монологу небіжчиці:

Młodość, uroda jako prędko trwają,
We mnie się ludzie niechaj napatrzają.
Miałam urodę, a w piętnastym lecie
Umieram i już nie znać mię na świecie [21, с. 330].

Художнім утіленням цієї ідеї у творі Єроніма Морштина постає натуралістичний опис, що ґрунтується на протиставленні колишньої вроди та пишноти посмертній бридкості: “Z rozkwitłej kraszy swojej będąc zgołocony, / Zostaje w trupią brzydkość strasznie odmieniony...” [21, с. 240]. Антитези зі сфери “естетики потворного”, які ілюстрували думку про примарність жіночої краси, набули поширення в європейській ліриці під добу пізнього Середньовіччя [див.: 14, с. 153–155; пор.: 4, с. 22–23; 13, с. 161]. За приклад їхнього використання в жанрі барокової епітафії може правити надгробок “Światowej” польського поета Яна Гавінського [див.: 22, с. 119].

Цікаві приклади розробки топосу скороминущості та непевності жіночої вроди знаходимо в польських фрашках. Автор однієї з епіграм порівнює красу жінки із крихкістю дзеркала:

Pękroć we zwierciadło pojrzysz, Zosiu moja,
Hardą cię zaraz czyni twarz anielska twoja.
Lecz pomni, żeś swojemu zwierciadłu podobna –

Jasna, gładka, lecz krucha uroda nadobna [22, с. 344].

Слід також зазначити, що в бароковій емблематиці образ пишно вбраної панночки, яка милується собою перед свічадом, є усталеною “піктурою” самої Марноти [див.: 13, с. 48].

Українські письменники XVII–XVIII ст. зазвичай акцентують небезпечну й оманливу природу зовнішньої краси, яка приховує внутрішню недосконалість та порожнечу. Приміром, змальовуючи марнотний земний світ, вітчизняні поети стверджували, що він спокушає людину привабливим виглядом своїх облудних благ. Таку модель окреслення суєтного світу подибуємо, зокрема, ще в “Діоптрі” Віталія Дубенського:

Коль праведно нарицается сей мир
 В божественном писаніи лицемір,
 Іже вніюду красоту нам являєт,
 Внутрьюду же суєту скривает [11, с. 181].

Видатний представник пізнього українського бароко Григорій Сковорода використав із цією метою біблійний образ “гробів побілених” [Мт. 23:27]:

О міре, міре, міре украшений!
 Весь притворный, весь гробе повапленный!
 Прелщаешь старых, младыя и діти.
 В прелести вяжешь, аки птенцы в сіти [10, с. 69].

С. Яворський порівнює зовнішню привабливість облудних земних розкошів із отрутою, захованою в солодкій оболонці: “Так... w cukrach zwyczajnie jad ukryty” [19, арк. 21; пор.: 9, с. 106].

Таким чином, у контексті розробки мотиву Vanitas краса світу та людини мислиться українськими бароковими авторами як оманливе й непевне явище. Скороминущість молодості та краси є свідченням тлінної природи дочасного людського буття, зовнішня привабливість приховує марність та недосконалість речей. Подібне тлумачення феномену прекрасного спостерігаємо також у творах зарубіжних поетів XVII ст. На нашу думку, аналіз потрактування категорії краси є продуктивним напрямом вивчення барокового письменства. Перспективи дослідження вбачаємо у розгляді протилежної інтерпретації окресленого концепту, аналізі прикладів позитивного ставлення до краси, тлумачення її як явища, що виходить за межі марнотних благ цього світу, котрих людині слід цуратися в земному житті.

Література

1. Английская лирика первой половины XVII в. / под ред. А.Н. Горбунова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 347 с.
2. Аполлонова лютня : київські поети XVII–XVIII ст. / передм. В. Яременка ; упоряд. та примітки В. Маслюка, В. Шевчука, В. Яременка ; за ред. В. Кречотня. – К. : Молодь, 1982. – 320 с.

3. Бычков В. 2000 лет христианской культуры *sub specie aesthetica* : [у 2 т.] / В. Бычков. – М. ; СПб. : Университетская книга, 1999. – Т. 1. Раннее христианство. Византия. – 575 с.
4. Златоуст И. Полное собрание творений : [в 12 т.] / И. Златоуст. – М. : Православная книга, 1991. – Т. I. – Кн. 1. – 400 с.
5. Макаров А. Світло українського Бароко / А. Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 287 с.
6. Максимович І. Богомыслиє в ползу правовірним / І. Максимович. – Чернігів, 1710. – 12, 361, 2 арк.
7. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
8. Памятники византийской литературы IV – IX веков. – М. : Наука, 1968. – 355 с.
9. Сковорода Г. Повне зібрання творів : [у 2 т.] / Г. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів : [у 2 т.] / Г. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.
11. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В.П.Колосова, В.І.Крекотень. – К. : Наук. думка, 1978. – 431 с.
12. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Л. Ушкалов. – Харків : Акта, 1999. – 216 с.
13. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду / Л. Ушкалов. – Харків : Акта, 2001. – 222 с.
14. Хейзинга Й. Осень Средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / Й. Хейзинга. – М. : Наука, 1988. – 543 с.
15. Чижевський Д. Поза межами краси (до естетики барокової літератури) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк: Українсько-амер. вид. тов., Інк., 1952. – 22 с.
16. Чижевський Д. Слов'янське бароко / Д. Чижевський // Слово і Час. – 2004. – № 10. – С. 71–81.
17. Шевчук В. Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століть : [у 2 кн.] / В. Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – Книга друга : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.
18. Baranowicz, Ł. Lutnia Apollinowa / Ł. Baranowicz. – Kijów, 1671. – 550 s.
19. Jaworski, S. Pełnia nieubuwającej chwały w herbowym księżycu / S. Jaworski. – Kijów, 1691. – 38 k.
20. Ornowski, J. Bogaty w parentelę, sławę, i honory wirydarz herbownemi wielmożnych ich mościów panów p. Zacharzewskich / J. Ornowski. – Kijów, 1705. – 79 k.
21. Poeci polskiego baroku / oprac. J. Sokołowska, K. Żukowska. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – Т. I. – 1048 s.
22. Poeci polskiego baroku / oprac. J. Sokołowska, K. Żukowska. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – Т. II. – 1078 s.

Анотація

О.В. Зосімова. До проблеми розуміння прекрасного в бароковій поезії

У статті розглянуто проблему інтерпретації поняття «прекрасне» в бароковій поезії. Детальний аналіз питання дає підстави стверджувати, що способи та засоби вираження цього поняття в українській віршованій літературі XVII– XVIII ст. мають чимало спільного із загальноєвропейськими зразками. Поети доби бароко, як правило, вважали красу оманливим та минулим явищем, прагнення якого слід уникати справжньому християнину. Особливу увагу в статті приділено також дослідженню комплексу художніх засобів, що їх використовували барокові автори для розкриття ідеї тлінності прекрасного.

Ключові слова: бароко, поезія, краса, прекрасне, художні засоби.

Аннотация

О.В. Зосимова. К вопросу понимания прекрасного в барочной поэзии

В статье рассматривается проблема интерпретации понятия «прекрасное» в барочной поэзии. Детальный анализ вопроса дает основания утверждать, что способы и средства выражения данного понятия в украинской стихотворной литературе XVII – XVIII вв. во многом сходны с общеевропейскими образцами. Поэты эпохи барокко, как правило, считали красоту обманчивым и преходящим явлением, стремления к которому истинному христианину следует избегать. Особое внимание в статье также уделено исследованию комплекса художественных средств, используемых барочными авторами для раскрытия идеи тленности прекрасного.

Ключевые слова: барокко, поэзия, красота, прекрасное, художественные средства.

Summary

O.V. Zosimova. Towards the Problem of Beauty Concept in Baroque Poetry

The article deals with the interpretation of the concept of beauty in baroque poetry. The detailed analysis of the problem gives evidence that the ways of treatment and expression of this theme in Ukrainian verse literature of the 17– 18th centuries were in many respects comparable to those of the contemporary European patterns. Baroque poets mostly considered beauty to be a transitory and illusive thing that should be neglected by a true Christian. The main emphasis in the article has also been placed on the analysis of various stylistic devices used by baroque authors to express the idea of perishable nature of beauty

Key words: baroque, poetry, concept of beauty, stylistic devices.